

TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE AZERBAYCAN TÜRKÇESİNİN BİRLEŞİK ZARF-FİİL EKLERİNİN YAPI AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Yüksek Lisans Hacı DAĞLI*

Kafkas Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Azerbaycan Türkçesi ve
Edebiyatı Anabilim Dalı
hacdagli@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5508-1651

Yüksek Lisans Şeyhmus KIZILTOPRAK

Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

seyhmuskiziltoprak@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8091-3349

Öz

Bu çalışmada, Güney-batı (Oğuz) grubuna dâhil olan Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin birleşik zarf-fiil eklerinin yapısı açısından karşılaştırmalı bir çalışma yapılmıştır. Yapılan bu karşılaştırmada her iki lehçede bulunan birleşik zarf-fiil ekleri ele alınarak analiz edilmiştir. Elde edilen bu analizde her iki dilin birleşik zarf-fiil ekleri arasındaki farklar ve benzerlikler olduğu tespit edilmiştir. Özellikle bu çalışmamızda, Prof. Dr. Tuncer Gülensoy'un "Türkçe El Kitabı" adlı eseri, Zeynep Korkmaz'ın, "Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)" adlı kitabı, Tofiq Hacıyeva, Nizami Cefarov ve Nazami Xudiyev'in "Azərbaycan Dili", Q. Ş. Kazımov'un "Muassir Azərbaycan Dili", Möhsün Nağısoylu ve Mehman Zeynallı'nın beraber çıkardıkları "Azərbaycan Dili" adlı kitabı... gibi esas alınarak gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Zarf-fiil

COMPARING OF COMPOUND ADVERB-VERB AFFIXES OF AZERBAIJAN TURKISH AND TURKEY TURKISH IN TERMS OF STRUCTURE

Abstract

In this study, comparatively study were conducted in terms of the structure of the compound adverbs-verb affixes of Azerbaijan Turkish and Turkey Turkish which are included in the South-West (Oghuz) group. In this comparison, the compound adverb-verb affixes found in both dialects were analysed. In this analysis which obtained, it was founded that there are differences and similarities between the combined adverbial-verb affixes of both languages. In our study, especially Prof. Dr. Tuncer Gülensoy's "Turkish Guide book", book "Turkish Grammar", Zeynep Korkmaz's book called "Turkey Turkish Grammar (Morphology)",

*Sorumlu Yazar / Correspondent Author

Geliş (Received) : 15.07.2019

Citation/Atf: Dağlı, H., Kızıltoprak, Ş. (2019). Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinin Birleşik Zarf-Fiil Eklerinin Yapı Açısından Karşılaştırılması. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2), 161-176.

Kabul (Accepted) : 23.10.2019

Yayın (Published) : 31.12.2019

"Azerbaijani Language" book written by Tofiq Hajiyev and Nizami Cefarov, "Effective Azerbaijani Language" book of Q. Ş. Kazımov and "Azerbaijan Language" book written together by Möhsün Nağısoylu and Mehman Zeynallı... etc. were taken into consideration.

Keywords: Turkey Turkish, Azerbaijan Turkish, adverb-verb

Giriş

Zarf-fiiller cümle içindeki fiillerin oluş ve kılış durumlarını, tarzını belirleyen, hareket hâlindeki fiil yapılarını ifade eden dilbilgisi kalıplarıdır. Cümlede zarf (belirteç) göreviyle kullanılan zarf-fiiller doğrudan fiil kök veya gövdelerinden türetilibildikleri gibi isim-fiil ve ortaçlardan (sıfat-fiillerden) çeşitli ekler ve edatlar yardımıyla da oluşturulabilir. Zarf-fiiller, Türkiye Türkçesinde farklı isimlerle de anılır. Zarf-fiil yerine bağ-fiil, ulaç gerundium, belirteç fiili gibi isimler kullanılır.

Eski Türkçe döneminden şimdiye kadar kullanılagelen bu yapılar, Türkçeye ifade zenginliği ve anlam derinliği kazandırmıştır. Birleşik zarf-fiiller konusunda doyurucu bir çalışma yayımlayan Gürer Gülsevin, Türkiye Türkçesinde onlarca zarf-fiil yapısı tespit etmiştir (Boz, 2005: 43-48).

Bu Çalışmamızda birleşik zarf-fiil eklerinin oluşma biçimi üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede, birleşik zarf-fiil ekleri oluşturulurken genellikle hangi eklerin tercih edildiğinden ve bu eklerin birleşik zarf-fiil eklerinin oluşturulmasında tercih edilme sebebinden bahsedilecektir. Ayrıca, eklerin birleşik zarf-fiil eklerinin oluşturulmasındaki kullanım sıklığını gösteren bir tablo da verilecektir.

1. ZARF-FİİL KAVRAMI VE BİRLEŞİK ZARF-FİİL

1.1. Zarf-Fiil Kavramı

1.1.1. Türkiye Türkçesinde:

Ergin, zarf-fiillerin hareket hâlinde olduğunu, şahsa ve zamana bağlı olmadığını, hareket hâlini karşıladığını ifade etmektedir (Ergin, 2000: 582).

Banguoğlu, zarf-fiillerin şekil bakımından zarf-fiil işleyişi gibi gözükrken söz konusu yapıların tamamının zamana bağlı olmadığını altını çizer. Bu bakımdan zarf-fiiller, isim-fiillere benzer; sıfat-fiillerden de ayrılırlar (Banguoğlu, 2007: 427-428).

Korkmaz, zarf-fiillerin cümlede şahsa ve zamana bağlı bir yargı bildirmeyen, ancak yargı bildiren fiiller yanında, onların oluş ve kılış durum ve tarzını belirleyen zarf görevi yüklediği fiillere zarf-fiil demektedir (Korkmaz, 2003: 983).

Gülsevin, zarf-fiil eklerini, fiilleri başka fiillere bağlamak üzere zarflaştırılan eklerdir, diye tanımlamıştır (Gülsevin, 2011: 97).

Öner, zarf-fiil kavramı şahsa ve zamana bağlanmayan, bir hareket ifadesi taşıyan, gramer şekilleri olarak Türkçenin kullanımına işlerlik kazandıran çok önemli yapılar olduğunu söyler (Çakmak, 2013: 15).

Bu yapıların şahıs ve zamana bağlı olmadıkları için herhangi bir çekimli fiile dönüşmeleri de pek mümkün değildir. Ancak her türlü fiilin kök ve gövdelerine belirli eklerin getirilmesi ile oluşturulan zarf-fiillerde, fiillerin asıl anlamı değişmez. Bu sebeple isim soylu zarflardan ayrılırlar (Korkmaz, 2003: 983).

Cümlede zarf olarak kullanılan zarf-fiiller, ad-fiiller ve sıfat-fiillere göre fiile daha yatkın ve yakındırlar. Söz diziminde ayrı bir işleyişleri vardır. Fiilin kavramını çok çeşitli yönlerden açıklayıp sınırlarlar. Böylece fiilleri kılış ve oluşları bakımından ele alırlar. Zamana bağlı olmamaları yönünden isim-fiillere benzerler (Tulum, 2014: 73).

1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde:

Azerbaycan Türkçesinde zarf-fiil kavramı “feli-bağlama” terimi kullanılmaktadır. Kazımov’a göre feli-bağlama (zarf-fiil), “bir işi, hareketi başka bir işle, hareketle ilişkilendiren eklerle feli-bağlama ekleri, onların artırıldığı sözlere feli-bağlama (zarf-fiil denir) denir (Kazımov, 2010: 291) biçiminde tanımlar. Azerbaycan Türkçesinde bir sıra ekler vardır ki fiillere eklenerek fiili başka bir fiille ilişkilendirir ve bu yolla bir işi, hareketi başka bir işle bağlar. Örneğin: “Bu sözləri **deyəndə** Əbilin gözlərindən sevinc **yağırdı**. (İ.M.) Arvad işığı **keçirərək soyunub** yerinə **girdi**. (İ.Ə.) Bəndalı indi yatdıqları otaqda **oturub** yoldaşları ilə çörək **yeyirdi**. (İ.Ə.) Səhər tezdən mal fermasına **gedərkən** Telli arvad pis xəbər **söylədi**. (M.İ.) O çeşmənin, o kölgənin yanından **kövrəlmədən ötüb-keçdiyim** olmayıb.(Ə.Ə.) Bir də onu bilirəm ki, o dağlar dünya **durduqca gülümsəyəcəkdir**.” (Kazımov, 2010: 291). Azerbaycan Türkçesinde feli-bağlama (zarf-fiil) temel cümleye bağlanır ve onu farklı yönlerden açıklayan

ve bu özelliğine göre de zarfa yakınlaşan söz grubudur. Bu söz grubunun cümlede şu şekilde kendini gösterir: “

a) Tesirli veya tesirsiz olur: *yazanda* (nəyi?), *baxdıqda* (nəyə?);

b) Tasdik ve inkârda işlenir: *görüb* (təsdiq) *dedi*, *görməyib* (inkar) *çixıb getdi* v.s.;

c) Fiilin uygun türünde olur ve zarf-fiil ekleri fiil kökünden sonra işlendiği gibi, bu eklerden sonrada işlenir: *görüb danışdı*, *görünüb aradan çıxdı*, *görüşüb getdi*, *işi gördürüb qurtardı* v.s.;

ç) Kendinden önceki sözü yönelme, belirtme, bulunma ve ayrılma hâllerinde idare eder: *şəhərə gələndə*, *kitabı oxuduqca*, *bağda işləyərkən*, *səyahətdən qayıtdıqda* v.s.” (MAD, 1991: 191).

Not: zarf-fiil asılı olduğu temel fiil gibi mastar (isim-fiil), sıfat-fiil, ayrıca zarf-fiil kendisi de işlenir.

“Zarf-fiil mastara (isim-fiile) ait olur: Örneğin: *Bu gün Yetim oraya kağız doğrayıb qoymağı yadından çıxarmışdı* (Q.İlkin). *Mən sənə inanıb aldanmaq istəyirəm* (B.Vahabzadə). *İldırımın buradaca onlardan ayrılıb getməsi ürəyindən oldu* (Q.İlkin).

Zarf-fiil ortaca (sıfat-fiile) ait olur: Örneğin: *Mən Əmini sevmədən onunla yaşadığım zaman riyakar idim, saxtakar idim* (B.Vahabzadə). *Rizvanın onun üçün ayırıb qoyduğu məqaləni yığmağa başladı* (Q.İlkin).

Zarf-fiil ulaca (zarf-fiile) ait olur: Örneğin: *O, kəmərinə çəkib möhkəmləndə Ağadadaş onun köynəyinin altından belinə tapança bağladığını gördü* (Q.İlkin).” (MAD, 1991: 191).

1.2. Birleşik Zarf-Fiil

1.2.1. Türkiye Türkçesinde:

Esasen zarf-fiil olmayarak bazı eklerle eklerin veya edatların düzenli olarak birleşmesi sonucunda fiillere bağlanarak geçici zarf-fiil oluşmasına “birleşik zarf-fiil” denir. Birleşik zarf-fiilin diğer bir ismi de “*quasigerundium*”dır.

Birleşik zarf-fiillerde birden fazla ekin birleşmesi sonucunda eklerin kendi anlamlarını kaybederek yeni anlamlar kazanılması sonucu oluşmuştur.

Osman Nedim Tuna'nın kullandığı “**quasi**” kelimesi dilimizde “*hemen hemen, aşağı yukarı, sözde*” anlamlarını taşır. Yani **quasi gerundium** demek, “*tam*

zarf değil de, hemen hemen zarf-fiil olabilecek bir yapı ya da aşağı yukarı zarf-fiil sayılabilecek bir yapı” demektir (Gürsevin, 2001: 128).

Birleşik zarf-fiil yapısı Türkiye Türkçesinde sıklıkla kullanılmıştır. Türkçede kullanılan fiillerin müsait yapısı itibariyle bu fiiller, üzerine aldıkları eklerle yepyeni anlam ve görevler kazandırılmıştır.

1.2.2. Azerbaycan Türkçesinde:

“Bir işi, hareketi, başka, bir işle, hareketle ilişkilendiren eklere zarf-fiil ekleri, onların artırıldığı sözlere zarf-fiil denir” (Kazımov, 2010: 291)

2. 2. Birleşik Zarf-Fiil Ekleri

Birleşik zarf-fiil eklerini zaman içerisindeki değişimlerini tek tek ele alınıp incelenecektir.

2.1. -(y)ArAk Zarf-Fiil Eki

2.1.1. Türkiye Türkçesinde:

Bu ek Oğuz lehçeleri grubuna ait bir zarf-fiil ekidir. 13-15. yüzyıl Eski Anadolu Türkçesi yazmalarında birkaç örneği vardır. Bu ek Osmanlı Türkçesi döneminde gelişmiş olup Türkiye Türkçesi’nde çok işlek bir ek hâline gelmiştir.

Bu ekin yapısı itibariyle üç farklı görüş ortaya atılmıştır. “Bunlardan birincisi -A istek eki ile +rAk karşılaştırma eki birleşmesine, İkincisi -(y)U zarf-fiil eki ile +rAk karşılaştırma eki birleşmesine, üçüncüsü de -Ur, -Ar geniş zaman eki ile +ok güçlendirme eki birleşmesine bağlayan görüşlerdir. (Korkmaz, 2009: 993)

Bu üç görüşten ikincisi sanki Türkçenin yapısına uygundur. Çünkü zaman ekleri, kişi ekleri hariç üzerine ek almamaktadır.

Bu ek temel fiilin yapılaş tarzını göstermektedir.

Adam şüpheli şüpheli, yüreği ikircikli gülümseyerek bakıyordu. (Y. Kemal, İM, 130)

Ağaçların bile sıhhatine imrenerek yürürdüm. (P. Safa, DHK, 9)

2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde:

“Azerbaycan Türkçesinde bu ek *-araq, -ərək* biçimindedir, *-araq, -ərək* eki vasıtasıyla tarz-hareket, hâl-vaziyet, bazen de sebep bildiren zarf-fiiller meydana gelir. Bunlar ya basit cümlelerin tarz-hareket, sebep, kısmen de zaman zarflığı olur, ya da basit cümlede bir şahıs tarafından icra edilen iki işi, hemcins haberi birbirine bağlıyor.”(MAD, 1991: 194). Bu ek sinonim (eş anlamlı) eklerdir.

Polad qılınclar yenicə doğan günəşin qızıl şüalarını əks edərək parıldaşır (M.Hüseyn). (MAD, 1991: 195).

Uzunboğaz çəkmə geymiş oğlan ayaqlarını üzəngiyə dirəyərək yəhərdə qıs-qıvraq oturmuşdu. (İ.Ə.) (Kazımov, 2010: 298)

O, əlini döşünə qoyaraq danışır. (AD, 2008: 72).

İnək asta-asta gövsəyərək sanki arvadın mahnısına qulaq asır. (İ.Ə.) (Kazımov, 2010: 298)

Züleyxa qaşlarını düyünləyərək dedi (A.Şaiq). (MAD, 1991: 195).

Cavanşir sevinclə bağıraraq Urmuza möhkəm bir zərbə vurdu (M.Hüseyn). (MAD, 1991: 195).

Sən get, mən işimi qurtararaq gələm. (MAD, 1991: 195).

İki gün sonra Əşraf toxucu fabrikinə qəbul edilərək toxuculuq şöbəsində həvəslə işləməyə başladı (A.Şaiq). (MAD, 1991: 195).

2.2. -(y)InçA / -(y)UnçA Zarf-Fiil Eki

2.2.1. Türkiye Türkçesinde:

Bu yapı Eski Türkçenin *-gInçA* zarf-fiilindeki ses değişmelerinden oluşmaktadır. Ön ses /g-/’yi kaybederek *-(y)InçA / -(y)UnçA* haline gelmiştir.

Gabain’e göre bu yapı, fiilden isim yapan /-g/ ile /+I/ iyelik eki ve /+çA/ eşitlik hali ekinin birleşmesinden oluşmuştur. (Z. Korkmaz, 2007: 1004)

Bu ek, ET. *-gInçA*; EAT. *-InçA*; Osmanlıcada *-InçA* olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Türkçede bu yapı “kadarlık, sınırlandırma” ifade eder. Bu ekin başlıca görevi, zaman bildiren bir zarf-fiil ekidir.

Karanlığa alışınca duvarın dibine çömelip oturdu. (T. Apaydın, AD, 10)

Benim birdenbire sustuğumu ve hızlı hızlı yürüdüğümü **görünce** o da sustu. (H. E. Adıvar, KA, 58).

2.2.2. Azerbaycan Türkçesinde:

Azerbaycan Türkçesinde *-ınca, -incə, -unca, -üncə* biçimde kullanılır ve “*ınca* ekli zarf-fiiller temel, yani şahıslı fiildeki işin devam etme zamanını gösterir. Cümlede zaman zarflığı görevinde kullanılır.” (Kazımov, 2010: 301) Örneğin:

Dostunu görünce çox sevindi. (AD, 2008: 71).

“Səməd yaxında güllə səsi eşidincə yerə yatdı.

Şair qəlbi bu səhnədən ilhamını alınca’.

-Yaşa,-dedi, -ey qəhrəman, -yaşa,-dedi, ey Vətən! (S.V.)” (Kazımov, 2010: 301)

“Yüz il ömrün qış keçincə, bir il olsun! (R.R.)” (Kazımov, 2010: 301)

2.3. -(y)All Zarf-Fiil Eki

2.3.1. Türkiye Türkçesinde:

-(y)All, Eski Türkçedeki *-gAll* ekinin ön sesindeki /g-/ ünsüzünün düşmesiyle oluşmuştur. Yapısı itibariyle birçok görüş ortaya atılmıştır. İçlerinde W. Bang’ın düşüncesi daha fazla araştırmacı tarafından kabul edilmiştir. Bang’a göre bu ek, gelecek zaman eki /-gA/ ile *Al-I* zarf-fiilin birleşmesiyle oluşmuştur (Korkmaz, 2007: 1009).

Bu ek, geçmişten süregelen bir durumu bildirir. Süreklilik gösteren bir zarf-fiil ekidir.

Üniversiteyi bile bitireli on yıl olmuştu. (S. Kocagöz, OD, 239)

Biz yola çikali dört saati geçti. (H. R. Gürpınar, Eİ, 41)

2.3.2. Azerbaycan Türkçesinde:

Azerbaycan Türkçesinde *-alı, -əli* ekleri biçimindedir. “Bu ek ile oluşturulanbağ-fiiller şahıslı fiillerdeki işin çıkış, başlangıç yerini bildirir ve cümlede zaman zarflığı görevinde kullanılır.” (Kazımov, 2010: 301) Örneğin:

Əlindən gedəli yarı, yoldaşı, Yanır od içində bağrının başı. (M.R.) (Kazımov, 2010: 302)

Qəmərbanu bu yaz gələli Mahmudun çöllərə, dağlara gəzintiyə çıxmasına da sevinmişdi. (Elçin)
(Kazımov, 2010: 302)

2.4. –mAdAnZarf-Fiil Eki

2.4.1. Türkiyə Türkçesinde:

Bu ek, /-mA/ isim-fiil eki ile /+dAn/ hal ekiyle bir araya gelmiş bir yapıdır. Bu yapı isim-fiilin olumsuzluk ekinden dolayı zarf-fiilin anlamını da olumsuzlaştırır.

Bu yapının en eski şekli Orhun Yazıtları'nda mevcut olup –mAtI; -mAtIn şeklinde kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesinde ise ekin –mAdIn şekilleri kullanılmıştır.

V. Thomsen ve W. Bang, bu ekin /-tIn/ ile yapılmış bir zarf-fiil olduğu görüşünü öne sürmüşlerdir. Thomsen, Radloff, Bang gibi bilim adamları, “-mAtIn<mA- t + In” şeklinde olumsuz bir fiil tabanından /-t/ ile yapılmış bir aksiyon ismi üzerine /+n/ vasıta hali getirilmiş bir şekil olarak kabul etmişlerdir. (N. Bayraktar, 2004: 190)

-mAdAn zarf-fiil eki, -(y)Ip / -(y)Up; -(y)ArAk zarf-fiillerin olumsuz biçimleri için kullanılır.

Sana üç gündən beri məktup yazmaq məcburiyyətindəyəm, fakat bir türlü bu mənzuməyi bitirmədən yazmadım. (A. H. Tanpınar, AHTM, 35)

Sokaktan hər keçən kahveyə uğramadan edemiyordu. (O. Akbal, GS, 25)

2.4.2. Azərbaycan Türkçesinde:

Azərbaycan Türkçesinde -madan,-mədən ekleri biçimində kullanılır. “Esas fiildeki işin devam etmə süresini göstərir.” (Kazımov, 2010: 302). Örnekler:

Kələntər lələşə yaxınlaşmadan otağın ortasında dayandı. (M.İ.)(Kazımov, 2010: 302)

Belə sinəyə baş qoyan həyatın fırtınaları qarşısında qorxu bilmədən azad yaşaya bilər. (M.İ.)(Kazımov, 2010: 302)

Oğlan gözlərini qırpmadan baxırdı. (İ.Ə.) (Kazımov, 2010: 302)

Qəlyanını ağır-ağır tüstülədən yaşlı bir kişi kimsənin üzünə baxmadan danışdı. (İ.Ə.) (Kazımov, 2010: 302)

2.5. *iken~ -ken* Zarf-Fiil Eki

2.5.1. Türkiye Türkçesinde:

Bu yapı, *i-* ek fiilinin zarf şeklindedir. Eski Türkçede *i-* fiili *er-* olarak kullanılmış, Eski Türkçede ekin yapısı *er-ür-ken> iken* şeklinde gelişmiştir. Kullanımda çoğu kez aradaki *i-* ek-fiili eriyip kaybolmuştur: *çocuk iken> çocukken* gibi.

iken~ -ken zarf-fiili zaman ve tarz bildiren zarf-fiillerdir. Sadece görülen geçmiş zamanda, şart kipinde, istek kipinde ve emir kipinde *iken~ -ken* ekiyle genişletilmiş bir türü yoktur.

Taş köprüünün üzerinden geçerken sabahleyin altına sakladığımız sosyoloji kitaplarını almak hiç birimizin hatırına gelmedi. (Ö. Seyfettin, EB, 88)

Mümtaz onu dinlerken aydınlıktan aydınlığa koştuğunu sanıyordu. (A. H. Tanpınar, H, 35)

2.5.2. Azerbaycan Türkçesinde:

Azerbaycan Türkçesinde *-arkən, -ərkən, -ırkən, -irkəri* biçimindedir. “Bu ek ile oluşturulan zarf-fiiller şahıslı fiillerdeki işle aynı zamanda yerine getirilen işi bildirir.” (Kazımov, 2010: 304) Örneğin,

Şərəf oğlu ölümcül halda xəstəxanada yatırkən döyüşdəngöz açmayan Rüstəm onu unuda bilmirdi. (M.İ.) (Kazımov, 2010: 304)

Qıza hədsiz dərəcədə yaraşan mavi ipək koftanın düymələrini açarkən Maya onun əlini sinəsinə sıxdı. (M.İ.) (Kazımov, 2010: 304)

Rüstəm kişi atı qurumuş yol qırağı ilə sürərkən peyin daşıyan adamlar tez-tez gözünə dəyirdi. (M.İ.) (Kazımov, 2010: 304)

Biləklərin zəncirdə olarkən sənin xeyirxah əməllərin kimə lazımdır? (F.K.) (Kazımov, 2010: 304).

2.6. *-DİkçA / -DUkçA* Zarf-Fiil Eki

2.6.1. Türkiye Türkçesinde:

Oğuz grubuna ait olan bu ek *-Dik / -DUk* görülen geçmiş zaman sıfat-fiil eki ile */+çA/* eşitlik hâli ekinin birleşmesiyle oluşan bir yapıdır ve “-dığı sürece, süreklilik” anlamında kullanılır. Türkiye Türkçesinde çok kullanılan bir zarf-fiil türüdür.

Yavaş yavaş düşündükçe efendisinin ne kadar büyük ve ne kadar akıllı bir adam olduğunu anlamaya başladı. (Ö. Seyfettin, GM, 44)

İşleri oldukça geniştir, gittikçe de genişliyor. (M. Ş. Esendal, EOY, 268)

2.6.2. Azerbaycan Türkçesinde:

Azerbaycan Türkçesinde bu ekler *-dıqca,-dikcə,-duqca,-dükcə* biçimindedir. Bu ekle oluşturulan zarf-fiillerin ifade ettiği iş ve hareket şahıslı fiillerdeki işin devam etme zamanını gösterir. Cümlede zaman zarflığı görevinde kullanılır.” (Kazımov, 2010: 301) Örneğin,

Dərələr yuxarı qalxdıqca bir yerdə düyünlənirdi. (F.K.) (Kazımov, 2010: 301)

Yüngül meh vurduqca ağacın yarpaqlarının arxası gümüş kimi parıldayırdı. (F.K.) (Kazımov, 2010: 301)

Onlar yeridikcə ayaqlarının altında kövrək qarın yumşaq xışiltısı eşidilirdi. (İ.Ə.) (Kazımov, 2010: 301)

2.7. –DIğIndAn / -DUğUndAn Zarf-Fiil Eki

2.7.1. Türkiye Türkçesinde:

-Dik / -Duk sıfat-fiil eki, *iyelik eki* ve *+dAn* ayrılma hali ekiyle kurulmuş zarf-fiil türüdür. Türkiye Türkçesinde işlek bir yapıdır.

Çok zengin olduğundan paranın onca ehemmiyeti yoktu. (Ö. Seyfettin, BL, 90)

Kırmızı çizmeyi atmaya kıyamadığından verdi tatlı canını Cimri. (K. Tahir, DA, 52)

2.7.2. Azerbaycan Türkçesinde:

Türkiye Türkçesinde kullanılan *dığIndAn / -duğUndAn* zarf-fiil eki, Azerbaycan Türkçesinde *-andən, -əndən* ekleri biçimindedir ve cümlede kullanıldığında aynı anlam vermektedir. Örneğin: “oyan+andan, yeri+(y)əndən, qalx+andan. (Solmaz, s. 176)

2.8. –DİkTA / -DuktAZarf-Fiil Eki**2.8.1. Türkiye Türkçesinde:**

–Dik/ -Duk sıfat-fiil eki ile +tA bulunma hâli ekiyle genişletilmiş bir zarf-fiil ektir. Bu yapı Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde bolca kullanılmış ve günümüz Türkiye Türkçesinde bu yapıdaki kullanımı düşmüştür.

Günümüzde sıfat-fiil ile bulunma hâli eki arasına iyelik eklerini alarak varlığını sürdürmüştür.

*Parayı **aldığımda** size borcumu ödeyeceğim.* (Hengirmen, 2006: 258)

*Bu kitabı **okuduğunda** çok şey öğreneceksin.* (Hengirmen, 2006: 258)

2.8.2. Azerbaycan Türkçesinde:

Azerbaycan Türkçesinde, “-dıqda, -dikdə, -duqda, -dükdə biçimindedir. Bu ek ile türeyen feli-bağlamalar esas fildeki işin başlanma anını gösterir. Cümlede daha çok zaman zarflığı vazifesinde kullanılır.”(Kazımov, 2010: 298). Örneğin:

Rayon mərkəzinə çatdıqda Adil düşüb öz idarəsinə getdi. (İ.Ə.) (Kazımov, 2010: 299)

Yalnız üç il əvvəl atasının bəraət kağızını aldıqda sevinib üzü açıldı. (M.İ.) (Kazımov, 2010: 299)

Rüstəm kişi bu darvazadan içəri girdikdə gözü önündə yeni böyük bir zavodun mənzərəsi açıldı. (M.İ.) (Kazımov, 2010: 299)

2.9. -a, -e (...-a ...-a, ...-e ...-e) Zarf-Fiil Eki**2.9.1. Türkiye Türkçesinde:**

Türkiye Türkçesinde -a, -e (...-a ...-a, ...-e ...-e) ekleri fiil tabanlarına gelerek, cümlede zaman ve durum bildirir. Örneğin:

*Akşamı **duya duya** Sular yattı uykuya...* (Necip Fazıl Kısakürek) (TBB, 2013: 165) (durum)

*Bugün bire on **kala** bitiyor.* (zaman)

*Uçağımız dokuzu çeyrek **geçe** kalkacak.* (zaman)

2.9.2. Azerbaycan Türkçesinde:

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde -a²-a² ekleri kullanılmaktadır. “Bu ek tekrar edilen fiile söylenir ve onunla türeyen zarf-fiiller, esasen, hareketin icra tarzını bildirir.” (Nağısoylu ve Zeynallı, 2009: 90). Örneğin:

*Baxa-baxa - Tahir bu mənzərəyə **baxa-baxa** “Moskviç”in sürətini artırır (M.Hüseyn).* (Kazımov, 2010: 199).

Uşaq qaça-qaça gəldi. (Nağısoylu, Mehman Zeynallı, 2009: 90).

*Əsə-əsə- Rüstəm kişi barmaqları **əsə-əsə** trubkasını təmizləyirdi (M.İbrahimov).* (Kazımov, 2010: 199)

*Ana **gülə-gülə** danışır.* (Zeynallı, 90) (Nağısoylu, Mehman Zeynallı, 2009: 90).

*İşləyə-işləyə — Tahir fəhlələrlə bərabər **işləyə-işləyə** onların söhbətlərinə qulaq asırdı (M.Hüseyn).* (Kazımov, 2010: 199)

2.10. -ip (-ıp, -up, -üp) Zarf-Fiil Eki

2.10.1. Türkiye Türkçesinde:

Türkiye Türkçesinde -ip (-ıp, -up, -üp) ekleri cümlede durum bildirir. Örneğin:

*Baktım **süzülüp** geçti açıktan iki sandal.* (TBB, 2013: 163).

*Taş **atıp** da kolun mu yoruldu?*(TBB, 2013: 163).

2.10.2. Azerbaycan Türkçesinde:

Azerbaycan Türkçesinde -ib {-ib, -ub, -üb) biçimindedir. “Bu ekler“vasıtasıyla fiil köklerinden ve çeşitli türlerde işlenmiş fiillerden esasen hal-vaziyet, tarz-hareket, kısmen de sebep ve zaman mazmunlarını açıklayan zarf-fiil meydana getirir.” (Kazımov, 2010: 193)

***Hayqırıb** açsam, meydanı; Su tək axıdaram qanı; Dəstələyib bəyi, xanı; Qırat döşünə qataram (“Koroğlu”).* (Kazımov, 2010: 194)

*Qırat yeldən **qanad taxıb** uçurdu. Qırat ayaqlarını yerə **döyüb** kişnəyirdi.* (Kazımov, 2010: 194)

*Qıza elə gəldi ki, Şahin **inciyib** kəndə qayıdır (Əfqan). Onu başa düşməyəcəklərindən **ehtiyat edib** danışmadı.* (Kazımov, 2010: 194)

2.11.-r...-mEz (...-r...mAz) Zarf-Fiil Eki

2.11.1. Türkiye Türkçesinde:

Türkiye Türkçesinde *-r...-mez (...-r...maz)* ekleri cümlede durum ve zaman belirtir.

“Elini topuza değdirir değdirmez kapı açılı vermişti. (Peyami Safa)” (TBB, 2013: 166).

“Otobüs durur durmaz hemen atladık.” (TBB, 2013: 166).

2.11.2. Azerbaycan Türkçesinde:

Azerbaycan Türkçesinde *ar...-maz, -ər...-məz* biçiminde kullanılır. Örneğin, *qaç+ar-qaçmaz, gör+ər-gör+məz vb.*

Kəndə çatar-çatmaz qarşısına bir it çıxdı. (AD, 2008: 71)

3. Türkiye Türkçesinde Olup da Azerbaycan Türkçesinde Olmayanlar:

-mAktAnsA Zarf-Fiil Eki: *gömülmektense, inanmaktansa vb.*

-İşIndA / -UşUndA Zarf-Fiil Eki: *rastgelişimde, verişinde vb.*

-AcAğInA Zarf-Fiil Eki: *oturacağımıza, konuşacağına vb.*

-AsIyA Zarf-Fiil Eki: *öldüresiye, kıyasıya, kıyasıya vb.*

-mAsInA Zarf-Fiil Eki: *ölmesine, tepki vermesine vb.*

-mAsIndAn Zarf-Fiil Eki: *gecikmesinden, suistimaletmesinden vb*

-mAksIzIn Zarf-Fiil Eki: *ayrılmaksızın, konuşmaksızın vb.*

-mAklA Zarf-Fiil Eki: *olmakla, yetiştirmekle vb.*

-mAsIyla Zarf-Fiil Eki: *kakmasıyla, bakmasıyla vb.*

-cAsInA Zarf-Fiil Eki: *boşanırcasına, işlemişçesine, biliyormuşçasına vb.*

-DIktAn / -DuktAn Zarf-Fiil Eki: *soktuktan, geldikten sonra, duymadıktan sonra vb.*

4. Azerbaycan Türkçesinde Olup da Türkiye Türkçesinde Olmayanlar:

-mİş, -mİş, -mUş, -mÜş Zarf-Fiil Eki: *al+muş, yüklən+miş, biş+miş, oxu+muş, gör+müş vb.*

Örneğin: “Çörəyini **yeməmiş** (zaman) həyəətə qaçdı.” (AD, 2008: 71) “Ekmeğini yememiş (zaman) avluya kaçtı.”

-AndƏ, -ƏndƏ Zarf-Fiil Eki: *al+anda, gəl+əndə, oxu+(y)anda, işlə+(y)əndə vb.*

Sonuç

Çalışmamızda, Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde kullanılan birleşik zarf-fiil eklerini maddeler hâlinde vererek hangi eklerin birleşmesiyle oluştuğunu altlarında verdik. Netice itibariyle iki dilde üzerinde durduğumuz birleşik zarf-fiiller, birden fazla ekin kendi görev ve kelimeye kattıkları anlam dışında kullanılıp kalıplaşmasıyla oluşmuşlardır. Bu birleşik zarf-fiiller, aslen zarf-fiil eki olmayan ve sıfat-fiil, isim-fiil, hâl eki, iyelik eki gibi eklerin bir araya gelip kaynaşmasıyla meydana gelen eklerdir ve geçici zarflar yapmaktadır. Birleşik zarf-fiiller, isim-fiiller veya sıfat-fiiller gibi değiller. Yapıları itibariyle üzerlerine ek almaya müsait olup canlı, renkli, hareketli yapılardır.

Kaynakça

Azərbaycan Dili (2008). Bakı: Altun Kitab, 160 səh.

Aziz, H. H. “Türkçede –madan, -meden Ulaş Ekinin Yazılışı ve Kullanılışı”,
<<https://www.iasj.net/iasj?func=fulltext&aId=109619>

Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bayraktar, N. (2004). *Türkçede Fiilimsiler*, Ankara: Türk Dil Kurumları Yayınları.

Boz, E. (2005). *Bir Birleşik Zarf-Fiil Yapısı Üzerine*, İlmi Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri, sayı 19, s. 43 – 48.

Çakmak, C. (2013) *Birleşik Zarf-Fiil Kavramı ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki Görünümleri*, Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi.

Ercilasun, A. B. (2012). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Ergin, M. (2000). *Türk Dilbilgisi*, Ankara: Bayrak Yayınları.

Gülsevin, G. *Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-Fiiller*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afyon: 2001.

Gülsevin, G., Boz, E. (2011). *Türk Dili ve KompozisyonI-II*, Konya: Tablet Basımevi.

Gülsevin, G. (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara:Türk Dil Kurumları Yayınları.

Hacıeminoğlu, N. (1984). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, İstanbul: Cönk Yayınları,

Hacıyeva Tofiq, Cefarov Nizami, Xudiyev Nəzami (2009). Azərbaycan Dili. Bakı: Aspoliqraf Nəşriyyatı.

HENGİRMEN, Mehmet (2006). *Türkçe Temel Dilbilgisi*. V. Baskı. Ankara: Engin Yayın Evi.

Hengirmen, M. (2005). *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınevi

İlker, A. (1997). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, Ankara: Türk Dil Kurumları Yayınları.

Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumları Yayınları.

Kazımov, Q. Ş. (2010). *Müassir Azərbaycan Dili. Morfologiya*. İkinci Nəşri. Bakı: Elm və Təhsil. <<Nurlan>>, 2010, 400 səh.

Korkmaz, Z. (2018). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara: Türk Dil Kurumları Yayınları.

Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri - Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumları Yayınları.

Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Üçüncü Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Müasir Azərbaycan Dili (2007). III. hissə. Morfologiya. Bakı: Şərq-Qərb, 280 Səh.

Nağısoylu M., Zeynalı M. (2009). *Azərbaycan Dili*. Bakı: Araz Yayınları.

Solmaz, Z. (Hüseynova) (2009). *Azərbaycan Dili*. Bakı: İqtisad Universiteti» nəşriyyatı

Öner, M. “-mat/-meti Zarf-Fiili Hakkında”, III. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Türk Dil Kurumu, Ankara: 1996.

Tulum, M. (2014). *Osmanlı Türkçesine Giriş-II*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset.

Zülfikar, H. (1976). *Yabancılar İçin Türkçe Dersleri Dilbilgisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

KISALTMALAR

AB: Ağustos Başağı, Sevinç Çokum

AD: Ateş Düşünce, Talip Apaydın

AHTM: *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Mektupları*, Zeynep Kerman

BE: *Baba Evi*, Orhan Kemal

BL: *Beyaz Lale*, Ömer Seyfettin

DA: *Devlet Ana*, Kemal Tahir

DHK: *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*, Peyami Safa

EB: *Efruz Bey*, Ömer Seyfettin

Eİ: *Eşkıya İninde*, Hüseyin Rahmi Gürpınar

GM: *Gizli Mâbet*, Ömer Seyfettin

GS: *Garipler Sokađı*, Oktay Akbal

H: *Huzur*, Ahmet Hamdi Tanpınar

HÇ: *Hanımın Çiftliđi*, Orhan Kemal

HOŞ: *Hep O Şarkı*, Yakup Kadri Karaosmanođlu

İM: *İnce Memed*, Yaşar Kemal

KA: *Küçük Ađa*, Tarık Buğra

OD: *Onbinlerin Dönüşü*, Samim Kocagöz

SE: *Sessiz Ev*, Orhan Pamuk

TTG: *Türkiye Türkçesi Grameri*, Zeynep Korkmaz

Y: *Yaban*, Yakup Kadri Karaosmanođlu

YH: *Yeni Hayat*, Orhan Pamuk

YÖ: *Yılanların Öcü*, Fakir Baykurt